

О. М. Гумін

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",
завідувач кафедри кримінального права та процесу,
д-р юрид. наук, професор

І. М. Зубач

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",
доцент кафедри кримінального права та процесу,
канд. юрид. наук, доцент

ПОНЯТТЯ ЛАТЕНТНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА НАПРЯМИ ЇЇ ПРОФІЛАКТИКИ

© Гумін О. М., 2015

Наведено уявлення наукового співтовариства щодо питання латентної злочинності, дефініювання латентності. Окрім того, на прикладі статевих злочинів проводиться дослідження факторів приховування такого роду злочинів. І, нарешті, автори доводять необхідність віктимологічної профілактики насильницьких злочинів з огляду на високий рівень їх латентності.

Ключові слова: латентність, насильницькі злочини, віктимологічна профілактика, злочини проти особи, статеві злочини.

О. М. Гумин, И. М. Зубач

ПОНЯТИЕ ЛАТЕНТНОЙ ПРЕСТУПНОСТИ И НАПРАВЛЕНИЯ ЕЕ ПРОФИЛАКТИКИ

Наведены представления научного сообщества по вопросу латентной преступности, дефинирования латентности. Кроме того, на примере половых преступлений исследованы факторы скрытия такого рода преступлений. И, наконец, авторы доказывают необходимость виктимологической профилактики насильственных преступлений, учитывая высокий уровень их латентности.

Ключевые слова: латентность, насильственные преступления, виктимологическая профилактика, преступления против личности, половые преступления.

O. M. Gumin, I. M. Zubach

CONCEPT AND DELINQUENCY DIRECTIONS ITS PREVENTION

The article highlights the idea that carries a scientific society about the notion of latent crimes, definition of latency. Besides, the examination of concealing factors of such crimes is upheld based on the sample of crimes on sex crimes. And finally, the author affirms the necessity to apply victimological preventive measures against violent crimes considering a high level of their latency.

Key words: latency, violent crimes, victimological preventive measures, crimes against person, sex crimes.

Постановка завдання. Доволі важливим сьогодні є питання латентності насильницьких злочинів, а проблема зниження латентної злочинності, відповідно, є актуальною, складною і гострою як для науки, так і для практики. Як відзначають аналітики, рівень інформованості

правоохоронних органів про насильницькі злочини знижується. Правоохоронна система, охоплена хвилею злочинності, не здатна опрацювати усю інформацію про злочинні посягання у встановленому законом порядку.

Я. І. Гілінський зазначає, що у зв'язку з поширеною надмірністю кримінально-правового закону, а також з урахуванням реальних можливостей міліції та кримінальної юстиції більшість діянь формально підпадають під дію кримінального закону, залишаються неврахованими, незареєстрованими [1, с. 206].

Мета дослідження. У науковій літературі наголошується на важливості вивчення латентної злочинності для пізнання її фактичного стану дійсних масштабів, структури, географії та її реальної ціни, а також для відстеження тенденцій розвитку всієї злочинності та окремих її видів, достовірності порівняльних оцінок міжрегіональної злочинності і пізнання обсягу віктимізації населення; констатується можливість здійснення прогностичних функцій кримінологічною наукою також лише на підставі достовірних і повних даних про розміри злочинності.

Аналіз останніх досліджень. У спеціальній літературі існує безліч різних авторських трактувань латентності, однак єдиного загальновизнаного поняття латентної злочинності в кримінології немає. Цю проблему вчені активно почали вивчати ще в 60-их роках і продовжують вивчати й надалі. Над цією проблемою працюють такі вчені, як Р. М. Акутаєв, Ю. В. Бишевський, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, А. А. Конєв, О. М. Ларін, В. Ф. Оболенцев, В. М. Попович, О. С. Шляпочников та ін.

Зміст поняття “латентна злочинність” – всебічний. У його основі лежить слово “латентність”, яке застосовується у біології, хімії, медицині та інших науках, де існує проблема, пов'язана з прихованими процесами або відкриттям чогось нового. Слово “латентний” походить від латинського “latens” і означає “прихований”, “невидимий” [2, с. 279].

У кримінологічній літературі наведено різні судження стосовно поняття латентної злочинності. Наприклад, О. С. Шляпочников та Г. І. Забрянський під латентною злочинністю розуміють сукупність кримінально караних дій, які не були виявлені правоохоронними органами [3, с. 22]. Л. В. Кондратюк розглядає її як “...ту частину загальної злочинності, що становить кумулятивний масив у межах дії строків давності” [4, с. 141]. О. М. Джужа наголошує на тому, що латентна злочинність – це невиявлені або незареєстровані злочини, які не знайшли свого відображення в офіційній статистичній звітності [5, с. 219]. А. М. Ларін пропонує віднести до латентних і ті злочини, які стали відомими правоохоронним органам, але з тих чи інших причин приховані працівниками цих органів від обліку [6, с. 107].

Х. Д. Аликперов та Р. І. Расулов до латентної злочинності відносять ті злочини, які були вчинені, але не стали відомими правоохоронним органам, або стали їм відомі, але були приховані від реєстрації [7, с. 14].

Як зазначають науковці, латентність буває природною, штучною та межевою.

Природна латентність – це така, коли про вчинені злочини вірогідно знають лише самі правопорушники та причетні до цього особи [8, с. 88]. Природна латентність існує об'єктивно і реально. Це “закриті від сторонніх очей події, про які до певного часу не можна сказати, що це злочини”. До таких подій Н. І. Васильєв, зокрема, відносить вбивства, латентність яких пов'язана з безвісті зниклою особою. Усе це впливає на показники злочинності, яка реєструється та підлягає обліку [9, с. 37].

Штучна латентність виникає через небажання потерпілих, свідків та посадових осіб, які повинні протидіяти злочинності, сповіщати про вчинені злочини правоохоронні органи, давати правдиві свідчення тощо. Багато злочинів не реєструються належним чином і тому статистично не відображені [8, с. 88–89].

Межевою латентністю називають сукупність таких злочинів, вчинення яких не відоме потерпілому, або ж факт їхнього вчинення не сприймається чи не усвідомлюється потерпілим як злочин [10, с. 178].

Запропонований варіант поділу, як слушно зазначає А. П. Закалюк, не охоплює всі можливі причини та механізми латентизації злочинів. Крім того, деякі із запропонованих груп, зокрема межа латентності, не має чітких критеріїв виділення. Учений пропонує інший варіант поділу латентних злочинів – залежно від причин і механізмів їхньої латентизації. Згідно з цим поділом усі латентні злочини відповідно до вказаних підстав (причини і механізми набуття латентності) поділяються на шість основних груп.

1. Злочинні прояви, які з низки причин (вчинення з необережності, правова некомпетентність тощо) помилково не сприймаються як передбачені Кримінальним кодексом України кримінально карані діяння.

2. Злочини, про які потерпілі з різних мотивів не повідомляють компетентним органам.

3. Злочини, в яких немає персоніфікованого потерпілого суб'єкта, зацікавленого повідомляти про їхнє вчинення (посягання на державні, загальносуспільні об'єкти та відносини).

4. Злочини, факт вчинення яких відомий обмеженому колу осіб або лише винуватцям, проте через вжиття ними спеціальних заходів щодо непоширення відомостей про згадані прояви, а також через незаінтересованість у цьому потерпілих повідомлення про злочини не надходять до правоохоронних органів.

5. Злочини, інформація про які відома правоохоронним органам, але вони (помилково або свідомо) не оцінені ними у встановленому кримінально-процесуальному порядку як кримінальні карані діяння та залишені поза обліком. Це так звані “приховані” злочини.

6. Злочини, стосовно яких прийнято необгрунтоване процесуальне рішення щодо відсутності події або складу злочину.

З цього приводу Л. Д. Гаухман зазначає, що сьогодні у слідчій та судовій практиці вимальовується низка моментів, основний з яких проявляється у тенденції загального зниження рівня кваліфікації працівників правозастосовних органів внаслідок невеликого, в середньому, стажу їх роботи за спеціальністю, недостатніх здібностей, небажання самостійно підвищувати свій професіональний рівень, впевненості в непогрішності своїх знань, відтоку найбільш здібних і кваліфікованих працівників у комерційні структури і т. д. [11, с. 52].

Збільшенню латентності внутрішньо-сімейного насильства багато в чому сприяє те, що співробітники правоохоронних органів не визнають чимало форм насильства у сім'ї як злочин, не роз'яснюють необхідність подачі заяви деколи через “відсутність принципу презумпції порядності потерпілого” [12, с. 41].

У багатьох випадках під час попередньої перевірки не докладається жодних зусиль для виявлення та закріплення слідів злочину, які в подальшому стають назавжди втраченими.

Зниження вказаного виду латентності цілком залежить від дотримання вимог закону правоохоронними органами.

Характеристика латентної злочинності порівняно стійка і змінюється так само повільно, як характеристики злочинів, що реєструються паралельно з ними. Слід погодитись із С. М. Абельцевим, що злочинність, яка реєструється, є нічим іншим, як стихійною вибіркою. Її обсяг є більш ніж достатнім для дослідження злочинності [13, с. 84].

У літературі наводяться думки закордонних експертів, які визначають латентну частку організованої злочинності у 6–10 разів більшу, ніж ту, що відома правоохоронним органам, а також дані деяких дослідників про 90-кратний перепад співвідношення відомого правоохоронним органам та латентного вимагання. Водночас стосовно останнього припущення висловлюються думки про істотне перебільшення, допущене такою оцінкою, використовувався 5–10-кратний показник латентності організованої злочинності [14, с. 351].

За ступенем латентності можна виокремити такі злочини:

- мінімально латентні злочини (вбивство, розбій, тяжкі тілесні ушкодження, теракти та ін.);
- злочини із середньою латентністю (крадіжки, зґвалтування та ін.);
- злочини з максимальною латентністю (хабарництво, браконьєрство, незаконне носіння вогнепальної та холодної зброї, злочини у податковій сфері) [15, с. 52–53].

Виникнення умов та причин високої латентності насильницьких злочинів, на нашу думку, пов'язані з трьома групами обставин, а саме:

а) обставини, безпосередньо пов'язані з характеристикою злочинного посягання і поведінкою злочинця (низький ступінь очевидності вчиненого діяння, ретельна діяльність винного щодо приховування злочинного посягання та ін.);

б) обставини, пов'язані з поведінкою потерпілих, свідків, очевидців (з тих чи інших мотивів вказані особи не повідомляють відповідним органам про вчинені злочини). Причин цього може бути багато. А.В. Боков виокремлює такі: 1) вважають, що злочин не є настільки серйозним, щоб заявляти про нього; 2) вважають, що правоохоронні органи не допоможуть їм у цьому через недостатність доказів; 3) витрати, пов'язані з подачею заяви, можуть здаватись їм недостатніми порівняно з вигодою, яка отримується від цього; 4) жертва може боятись помсти злочинця [16, с. 81];

в) обставини, пов'язані з діяльністю правоохоронних органів (відсутність належної реакції з їх боку на виявлену інформацію про вчинення насильства, порушення встановленого порядку ведення статистичного обліку вчинених злочинів, випадки приховування від обліку вчинених злочинних посягань, випадки помилкової кваліфікації вчиненого злочину як адміністративного, цивільно-правового і дисциплінарного впливу, низька кваліфікація працівників правоохоронних органів, недовіра населення до їхніх можливостей та ін.).

Як зазначає О. М. Литвак, масштаби латентної злочинності істотно коливаються, залежно від характеру злочинних посягань, оскільки потерпілі чи їхні представники (близькі, родичі) активно відстоюють свої інтереси і домагаються кримінального покарання винних осіб. Однак важко погодитись із такою думкою. Це можна простежити на прикладі вбивства, факт якого дуже часто перекривається таким поняттям, як "пропав безвісти". Тому у цьому випадку є виправданим твердження про те, що умисні вбивства не є одним із низьколатентних злочинів [17, с. 178].

В. О. Навроцький наголошує, що у загальній структурі злочинності злочини проти особи становлять близько 10 %. Найбільш небезпечні посягання – такі, як умисне вбивство та зґвалтування, – становлять приблизно 1 % від усіх злочинів, що вчиняються в Україні. Характерним є відносно невеликий рівень латентності та високий рівень розкриття аналізованих посягань. Однак суспільна небезпека злочинів проти особи визначається не тільки поширеністю їх, скільки тяжкістю шкоди, яку заподіює кожний окремих делікт [18, с. 142].

Цілком поділяємо думку, що ефективність запобігання злочинам багато в чому залежить від рівня професіоналізму суб'єктів попереджувальної діяльності, оскільки вона передбачає активний, комплексний вплив на криміногенні чинники з метою нейтралізації або усунення причин і умов, що сприяють суспільно небезпечній поведінці [19, с. 322].

Існують різні причини приховування, зокрема підлітками, фактів вчинення щодо них статевих злочинів. Це малолітство особи, яка здебільшого не знає, що в таких випадках робити і не в змозі розповісти рідним або знайомим про вчинений проти неї злочин. Непоодинокими є випадки залякування з боку винуватого, внаслідок чого неповнолітнім бракує сміливості заявити про вчинене; деякі підлітки не розповідають про вчинений щодо них злочин своїм рідним і близьким з почуття сорому або у зв'язку із появою у них статевої зацікавленості.

Крім того, рівень латентності статевих злочинів зростає ще й через наявність розумово відсталих дітей, які не усвідомлюють того, що з ними трапилось. До загальної кількості латентних злочинів додається значна кількість дітей, про яких держава не дбає, тобто соціально забутих, які теж стають жертвами таких злочинів (маються на увазі бездоглядні та безпритульні діти). Крім цього, деякі батьки і рідні намагаються приховати від суспільства випадки сексуального насильства щодо їхніх дітей, щоб уникнути суспільного осуду, а діти не розповідають про вчинені проти них злочини, оскільки побоюються негативної реакції, можливо і фізичного впливу, з боку дорослих, або помсти з боку кривдника.

У зв'язку із цим С. С. Косенко зазначає, що серйозними недоліками, які не дають чіткої картини реального стану статевої злочинності щодо неповнолітніх, є прогалини у реєстрації злочинів, а також в організації правової статистики. Зокрема, немає повної характеристика потерпілих від злочинів, не відображається їхній вік та не ведеться окремо облік малолітніх і неповнолітніх потерпілих від статевих злочинів [20, с. 19].

Дослідження латентності статевих насильницьких злочинів, що проводив Г. М. Резнік, показало, що не завжди відомими стають факти статевих зносин із особами, які не досягли статевої зрілості. У такі стосунки вступають за згодою самого потерпілого, однак, зазвичай, перший статевий зв'язок із ним трапляється через зґвалтування, про яке не було повідомлено свого часу дорослих або правоохоронні органи. Надалі статеві контакти тривають, іноді також у межах шлюбу. Але це, так би мовити, “щасливий” випадок. Набагато гірше, коли насильство відбувається щодо малолітніх, а ще гірше, коли насильство над неповнолітніми трапляється в їхній родині та вчиняється впродовж тривалого часу [21, с. 36].

Природно, що несвоєчасне повідомлення потерпілих про факт застосування насильства у відповідні органи створює умови для існування латентної злочинності, породжує у злочинців почуття безкарності та спонукає їх до вчинення нових насильницьких дій, іноді навіть і щодо тих самих потерпілих.

Як уже зазначалось, існують чинники, які створюють перешкоди для звернення реальних чи потенційних жертв у міліцію. Це обґрунтована занепокоєність жертв, що злочинець не буде заарештований, недовіра до правової системи, небажання відкривати свою таємницю суспільству та багато іншого. Отже, можна стверджувати, що насильство в сім'ї характеризується високим ступенем латентності.

На наш погляд, важливим аспектом віктимологічної профілактики повинно стати встановлення латентних жертв і робота з ними. Вважаємо, що уникнути нагальності проблеми латентної віктимізації можна шляхом проведення просвітницьких заходів, періодичних віктимологічних опитувань, оперативних опитувань.

Окрім цього, певне профілактичне навантаження стосовно жертви несе також відшкодування шкоди потерпілому. Примушуючи правопорушника до відшкодування шкоди, компенсаційні заходи передбачають не тільки задоволення законних вимог жертви, а й досягнення соціальної справедливості.

Дуже важливою у цьому зв'язку видається проблема своєчасного та повного виявлення та розкриття насильницьких злочинів. Вона тісно пов'язана з послідовним здійсненням заходів зі зниження їх латентності. Виходячи з цього, зазначимо ефективний прокурорський нагляд за виконанням закону про своєчасну та повну реєстрацію заяв та повідомлень про насильницькі злочини, своєчасне та обґрунтоване їх вирішення, введення нової системи оцінок діяльності міліції.

Із вищевикладеного випливає ще один висновок – в умовах поширення у повсякденному житті насильницьких дій проти особи державі необхідно всіляко посилювати рівень інформування населення про негативні наслідки цього явища, про кількість та характер вчинених злочинів насильницького спрямування, стан розкриття, можливість запобігання та ін. Своєчасним у цьому аспекті слід визнати факт появи в системі правоохоронних органів спеціальних підрозділів, що відповідають за висвітлення їхньої діяльності – центрів громадських зв'язків.

Вважаємо, що необхідними є спеціальні кримінологічні дослідження латентності найбільш поширених насильницьких злочинів. Це, зокрема, вимір латентності насильницьких злочинів через анонімне опитування населення та осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі. Ефективними видаються і висновки експертів.

Висновки. Отже, констатуємо факт, що сьогодні посиленої діяльності щодо усунення невиявленої (латентної) насильницької злочинності в Україні не спостерігається. Із цим особливо небезпечним явищем, що спричиняє продовження насильницьких проявів та почуття безкарності, необхідно вести чітко сплановану та послідовну боротьбу. І починати слід з усунення причин, які їй сприяють.

1. Гилинский Я. *Девантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других “отклонений”* / Я. Гилинский. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Издательство Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2007. – 528 с. 2. *Словарь иностранных слов.* – М.: Русский язык, 1989. – 624 с. 3. Шляпочников А. С. *Выявление латентной преступности* /

А. С. Шляпочников, Г.И. Забрянский // Сов. государство и право. – 1971. – № 5. – С. 98–103.

4. Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования / [К. К. Горяинов, А. П. Исиченко, Л. В. Кондратюк]. – М.: Изд-во ВНИИ МВД РФ, 1994. – 152 с.

5. Курс кримінології. Особлива частина: підручник: у 2 кн. / за заг. ред. О. М. Джужі. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 2. – 480 с.

6. Ларин А.М. Повышение эффективности расследования / А. М. Ларин // Советское государство и право. – 1972. – № 3. – С. 106–113.

7. Аликперов Х. Д. Понятие и причины латентной преступности / Х. Д. Аликперов, Р. И. Расулов; Науч.-метод. совет при прокуратуре АзССР; Бакинская спец. сред. школа милиции им. Н. К. Ризаева МВД СССР. – Баку, 1989. – 39 с.

8. Литвак О. М. Державний контроль за злочинністю: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О. М. Литвак. – Х., 2001. – 377 с.

9. Васильев Н. И. Изучение латентной преступности (методические разработки) / Н. И. Васильев. – Ростов-на-Дону, 1999.

10. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А. П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007.; Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.

11. Гаухман Л. Д. Борьба с насильственными посягательствами / Л. Д. Гаухман. – М.: Юридическая литература, 1969. – 146 с.

12. Стручков Н. Не так все просто / Н. Стручков, Б. Утевский // Литературная газета. – 1967. – № 48. – С. 38–42

13. Абельцев С. Н. Криминологическое изучение насилия и защита личности от насильственных преступлений: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С. Н. Абельцев. – М., 2000. – 353 с.

14. Криминология: учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. – М.: БЕК, 1998. – 566 с.

15. Криминология: учебник для вузов / под ред. В. Н. Бурлакова, Н. М. Кропачева. – СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, 2003. – 432 с.

16. Боков А. В. Организация борьбы с преступностью / А. В. Боков. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 143 с.

17. Голина В. В. Специально-криминологическое предупреждение преступлений (теория и практика): дисс. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / В. В. Голина. – Х., 1994. – 569 с.

18. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій / В. О. Навроцький. – К.: Т-во “Знання”; КОО, 2000. – 771 с.

19. Ківенко Н. В. Філософсько-психологічні підвалини кримінології як науки: монографія: у 3 т. / Н. В. Ківенко, І. І. Лановенко, П. В. Мельник. – К., 2001. – 678 с.

20. Косенко С. С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С. С. Косенко. – К., 2004. – 213 с.

21. Резник Г. М. Личность преступника: правовое и криминологическое содержание / Г. М. Резник // Личность преступника и уголовная ответственность. Правовые и криминологические вопросы. – Саратов: Изд-во Саратовского унив-та, 1981. – С. 29–44.